

Ігор КОЛЯДА

ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ВІДРОДЖЕННЯ. ІСТОРИЧНІ ПОТРЕТИ.
МИКОЛА ЛИСЕНКО: ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ
(науково-популярний нарис)

Євгеній БИБА

САЛОНИ, ЖУРФІКСИ, ВЕЧОРИ:
ДОЗВІЛЛЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ
XIX — ПОЧАТКУ XX СТ.

Ігор Коляда,
доктор історичних наук, професор
(м. Київ)

ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ. ІСТОРИЧНІ ПОТРЕТИ

МИКОЛА ЛИСЕНКО: ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ*

(науково-популярний нарис)

ЙОГО КОНЦЕРТИ ПЕРЕВЕРШИЛИ УСІ СПОДІВАННЯ.

ВИКОНАВСЬКА, ПЕДАГОГІЧНА, І НАУКОВО-ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ (1867–1874)

У 1860-х рр. Київ не мав своєї консерваторії. Осередками співацької культури й надалі залишалися церковні хори. Тому прагнення М. Лисенка здобути глибоку музичну освіту привело до Лейпцизької консерваторії. «Місто Себастьяна Баха» славилася композиторами Феліксом Мендельсоном (засновник консерваторії), Робертом Шуманом (професор консерваторії), оркестром Гевандхаузу (концертний філармонічний зал), хоровою капелюю Томаскірхе, нотним видавництвом.

У жовтні 1867 року М. Лисенко вступив до консерваторії, де вивчав гру на фортепіано та композицію. За навчання платив 80 талярів на рік. При тім голландська сорочка коштувала 2 талари, пляшка бургундського — 1 талар, двокімнатне житло — 9 талярів на місяць, а прокат рояля — 4 талари на місяць.

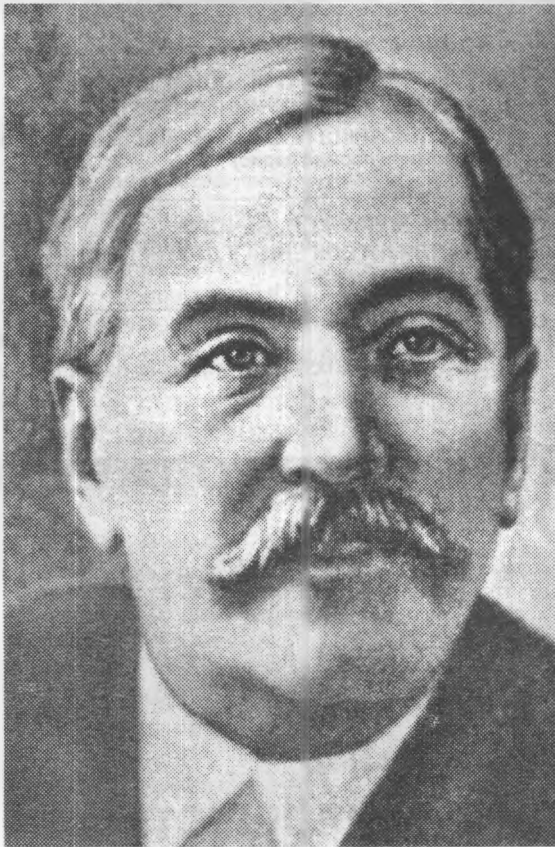
Викладачами талановитого юнака у класі фортепіано були найкращі на той час професори — К. Рейнеке, В. Венцель, І. Мошелес. Студентські зошити, книжки з позначками, чернетки музичних творів, а особливо дбайливо збережені батьками листи, в яких Микола докладно описував своє життя, ритм навчання, а також ділився своїми спостереженнями, доносять до нас піднесений настрій людини, що перебувала в храмі музики. Так, у листі від 30 жовтня 1867 року він писав: «Я листів ваших чекаю, як нагороди небесної. Це єдина моя підтримка

в моєму майже самотньому й тружденному житті в Лейпцигу. Занять у мене стільки, що і сказати вам не можу. Що Божий день, я від 8 год. ранку і до 10 вечора, крім лекцій, обіду, зрозуміло, не встаю від фортепіано, — інакше не вистачить часу, бо треба двом професорам, Венцелю і Рейнеке, готувати задане, а найбільше отруюють моє існування прелюди і фіуги Баха, яких я вже восьмеро проковтнув, а попереду їх ще 88. Граєш хоч 100 разів, а тебе так і підмиває зіграти ще 100 раз. Потім мені надавали таку силу етюдів, що, либонь чорт зна, що може вийти, коли це все перевчиш і виконаєш як слід».

До Лейпцигу М. Лисенко прибув ще і з наміром видрукувати свої обробки українських народних пісень, зі зшитком яких він ознайомив професора Ф. Венцеля (друга Шумана і вчителя Гріга). Професор пообіцяв посприяти молодому киянину, надавши свою рекомендацію до нотовидавця Редера.

У грудні 1867 р., за запрошенням свого друга Миколи Білозерського, М. Лисенко вирушає до Праги, де акомпанує відомому російському диригенту і співаку Д. Агрєнєву, палкому пропагандисту слов'янського пісенного фольклору. Поїздка до златої Праги. Зустріч з російськими і чеськими музикантами. Все було так несподівано й піднесено!

*Продовження. Поч. див. №4-12, 2016 р., №1-2 за 2017 р.

Микола Лисенко

Щира гостинність, патріотичні поривання, почуття дружби членів «Умелецької беседи» (товариства чеських письменників, художників і музикантів) викликали сильне схвилювання у М. Лисенка. У Празі М. Лисенко репрезентує й українську музику — народні пісні, які схвилювали чехів своєю чарівністю. Його концерти перевершили усі сподівання. Слухачі захоплено вітали імпровізації Лисенка та його власні аранжування народних пісень, серед яких були героїчні, ліричні, жартівливі твори — «Максим козак Залізник», «Дощик», «Козак», «Ой не стелися хрещатий барвінку». «... Коли після глухого рокотання октав у басах під пальцями піаніста виникла повнозвучна мелодія урочистого гімну часів Богдана Хмельницького «Гей, не дивуйте добрії люди», в залі емоційне напруження досягло апогею. *«То духу від стени!»*, — вигукнув відомий чеський етнограф Рейер.

Збереглася цікава згадка письменниці Олени Пчілки про те, що чехи звернулися до талановитого молодого композитора з проханням навчити їх українських пісень: «Дано йому було для сього й порядний хор празький, та артист наш не міг добре навчити його, бо часу для концерту мало...».

Гостя з України запросили до «Умелецької беседи» — Празького Художнього клубу. Про організацію концерту подбав сам Бедржих Сметана.

...Коли піднялася завіса, в залі панувала тиша.

Лисенко вклонився і сів до рояля. Хвиля мовчання. Тривожний холодок за спиною. Рука трохи скуто видобує глуху басові звуки. Він чує, як стукає його серце. Тривожний холодок за спиною починає танути. Пальці впевненіше дістають потрібні звуки. Мелодія наростає, шириться, звучить велично і переможно...

Чеська преса перша в західноєвропейських країнах заговорила про Лисенка — піаніста і композитора. Чеська газета «Narodni Listy» відзначала: «Особливо ж сподобались українські пісні, дотепно аранжовані (Лисенком) для фортепіано. Богатирський характер, особливо запорізьких мелодій, як і нестримність танцю «козачок», має для нас щось захоплюючого. Пан Лисенко готує до друку цілу збірку українських пісень, бажаємо йому швидко знайти видавця, бо ці пісні справді збагатять слов'янську літературу».

Під час своєї поїздки до Праги М. Лисенко особливо здружився з Людевітом Прохазкою, критиком і композитором, учнем Б. Сметани, одним із засновників «Товариства камерної музики», організатором історичних концертів «Умелецької беседи».

Переказуючи батькам зміст чеської рецензії, Лисенко писав: «Такий панегірик приємно було мені прочитати; Господь знає, може, в ньому багато зайвого сказано, але все ж таки я не можу приховати задоволення від подібних рецензій наймузикальнішого народу Європи. Вже недарма Моцарт оцінив чеську музикальну натуру, коли більшу частину своїх опер і, головне, свого «Дон-Жуана» ставив вперше в Празі. Нещодавно я отримав листа з Венеції від товариша, що викликав мене до Праги, М[иколи]М[ихайловича] Б[ілозерського], він хоче влітку зі мною поїхати до Відня, де 200 000 слов'ян і де також хочуть почути мене, прочитавши рецензію в «Narodni Listy»».

«Ще до Вашого листа я чула про те, якого галасу Ви наробили в Празі нашими піснями. Один знайомий читав про Ваш концерт у чеській газеті. Ви, звичайно, не можете навіть сумніватися в тому, що цій звістці я невимовно зраділа, тому що будь-який Ваш успіх і відзнака не може мене не радувати... Газета «Киевлянин», кажучи про Вас, не могла не згадати з деякою гордістю про «вихованця нашого університету», — писала своєму коханому Миколі Ольга О'Коннор.

Перекладену українською мовою першу рецензію Л. Прохазки було вміщено у львівському журналі «Правда». До Лисенка почали надходити поздоровчі листи. «... Один із Відня, — зазначав Микола Лисенко, — від нового, вже затвердженого муз[ичного] гуртка «Січ», де просять мене надіслати їм мого укладу пісень декілька, бо їхнє головне завдання — знайомити всі слов[янські] національності з творами народних укр[аїнських] пісень».

Слава М. Лисенка швидко дісталась Львова. На прохання львів'ян він написав музику до «Заповіту»

Т. Шевченка. З цього приводу теплого листа надіслав Лисенкові Олександр Барвінський. Лисенків твір (закінчений у середині лютого 1868 року) для хору і баритона у супроводі фортепіано прозвучав на вечорі, присвяченому Великому Кобзареві, разом із «Заповітом» галицького композитора Михайла Вербицького. Рецензент «Правди» Теодор Леонтович помітив головне: «Твір Лисенка відличається тим, що його спів — то правдива питома українська мелодія, уносячи нас в ті далекі, а серцю такі близькі сторони, де вона зародилася, в музичній формі лишає за собою стереотипні, а творить нові музичні форми, передуючи новій фазі, в яку тепер музику вступає».

Під впливом почутих двох музичних композицій до Шевченкового вірша, які прозвучали у Львові, сербський поет Володимир Николич, що був присутній на львівському концерті, писав: «Ім'я Тараса Шевченка, українського поета, відоме всьому слов'янству, за винятком нас, сербів, що нерідко краще знаємо німецьку та французьку літературу, ніж будь-яку слов'янську. Тарас Шевченко, проникнувши вглиб народних пісень, піднявся до такої висоти в своїй поезії, що її без будь-якого застереження можна поставити по краї в ряд з народними піснями. Немає українця, який би вмів читати, а не знав Шевченка: нема українця, який би любив свою вітчизну, а не любив Шевченка. Звуки його кобзи так само милі українцям, як нам звуки поезії Негоша і Бранка. Всі терпіння, всі муки безталанного, поневоленого українського народу так тужливо і щиро виражені в його піснях, неначе б їх весь народ виспівав, а Шевченко лише позбирав».

Коли недавно українці у Львові відзначили сьому роковину смерті Шевченка і з цієї нагоди організували урочистий вечір, сюди надійшли дві музикальні композиції «Заповіту» Шевченка і то від двох українців, які не тільки перебувають у різних краях, а й не знають один одного. І диво! Мелодії були однакові (йдеться не про тотожні наспіви, а відповідний поезії народно-національний стиль). Лише один із них довірив кілька віршів тенорові, а другий використав усі чотири голоси, в усьому ж іншому композиції збігаються. Справді, дивна подібність почуттів! І «Заповіт» в обох варіантах було проспівано під захоплені вигуки публіки: «Спасибі!»».

17 квітня 1868 року — знаменний день не лише в житті Лисенка, а й взагалі в історії української музики. Саме тоді на нотний стан лягли мелодії перших романсів «Туман, туман долиною», «Ой одна я, одна», що започаткували семисерійний цикл композитора «Музика до «Кобзаря» Т. Шевченка», над яким композитор працюватиме до останніх місяців життя.

Після успішно складених іспитів за перший рік навчання, сповнений мистецьких вражень, Лисенко приїхав на вакації додому. Зустрівся з київськими друзями.

«Перебувши перший академічний рік своєї науки

в Лейпцигу, — згадувала пізніше Олена Пчілка, — М. Лисенко вертався літом 1868 року в Україну, власне, на Полтавщину; там мав він прожити другу, вже вільну для нього половину літа в оселі своєї нареченої, Ольги Олександрівни Деконорівни (прізвище О'Коннор інколи писалось Деконор), в селі Миколаївці.

Спинившись у Києві, в домівці Антоновичів, та бажаючи побачити ще кого з ближчих приятелів, Микола Віталійович довідався, що власне того дня має бути в його друзів урочистість: має відбутися в Китаєві (дачне місце під Києвом) одруження Петра Косача з сестрою М. Драгоманова, себто зо мною.

Велика, невимовна була наша радість, коли ми, дивлячись у вікно, пізнали в тому, молодому, галантному гостеві з темною борідкою, що спинився перед нашою оселею, Миколу Лисенка! Привітання, поздоровлення, розпитування, розповідання, новини — все лунало разом, безладно, мов бризки швидкого водограю!

Другого дня він поїхав до своєї нареченої, а через якийсь тиждень, того ж липня 1868 року, й сам повінчався з своєю нареченою Ольгою Олександрівною Деконор».

На другий курс юнак повернувся з молодою дружиною. В Лейпцигу чекав на М. Лисенка приємний сюрприз — за літо був надрукований його «Збірник українських пісень» для голосу в супроводі фортепіано.

Останній рік у консерваторії був особливо напруженим, адже М. Лисенко закінчував повний чотирирічний курс навчання за два роки!

На випускному іспиті, що дав Лисенкові право на титул фортепіанного віртуоза, він виконав першу частину концерту Бетховена G-dur з власною каденцією. Ось який відгук про цей іспит помістила на своїх сторінках «Leipziger Tageblatt» від 10 квітня 1869 року: «Виконання п. Миколи Лисенка з Києва було справді видатним. Першу частину дуже складного концерту Бетховена G-dur він провів з піднесенням і художньою досконалістю. Блискуча каденція, як виявилось, була його власною ідеєю; і навіть її розлогість є цілком виправданою».

Після повернення з Лейпцизької консерваторії до Києва М. Лисенко розгорнув велику педагогічну, виконавську і науково-фольклористичну діяльність. Концерти талановитого піаніста знайомлять київську публіку з найкращими творами західноєвропейських і російських композиторів.

1 лютого 1870 р. відбувся перший концерт М. Лисенка у Києві. У залі Дворянського зібрання він виконує чотири фантастичні п'єси Шумана, фантазію «Мандрівник» Шуберта, п'єси із власної сюїти. Тоді ж прозвучало й кілька творів з першої Лисенкової серії «Музики до Кобзаря» у виконанні співака М. Богданова. Концерт мав великий успіх. Тому квитки на Лисенкові концерти розкуповувались заздалегідь, а слухачі приїжджали навіть із провінції.

З цього виступу розпочалась його сценічна концертна діяльність.

«Ряд звичайних контрактних концертів відкрив 1 лютого піаніст п. Лисенко при досить скромній кількості слухачів у здатній охолодити своїм холодом і артиста, і слухача неопалюваній залі Дворянського зібрання. Артист Лисенко далеко виходить із ряду тих, яких ми звикли слухати раз по раз. Ми не будемо, звичайно, порівнювати його із знаменитістю першої величини, якою є А. Рубінштейн, що недавно грав у Києві, але нітрохи не помилимося, якщо скажемо, що у нинішньому сезоні після Рубінштейна навряд чи киянам доводилося слухати піаніста кращого, ніж Лисенко.

Талант і артистичне покликання Лисенка безпечні: серйозна музична освіта висуває його також з ряду багатьох артистів. Йому бракує лише патентованої в європейських столицях популярності, і слова «ніхто у своїй вітчизні пророком не буде» дуже добре пасують до Лисенка», — писала про концерт Миколи Віталійовича газета «Киевлянин».

У цей же період М. Лисенко започатковує організацію українського хору. Виступи з хорами, що з ними Лисенко залюбки працював, гуртували людей, прищеплювали смак до професійного і народного мистецтва.

З 1870 року М. Лисенко з київським хором здійснив ряд концертів слов'янської пісні. «... Але в дуже короткий час він умів їх довести до високого ступеня досконалості. Він мав надзвичайний хист розтлумачити річ, призначену до виконання, захопити виконавців нею, розкрити її художній і ідеологічний зміст. Він умів ухопити художній образ, зробити його реальним і, що найважливіше, одному йому властивими тонкими засобами заставити і хор подати цей образ слухачеві. Які чудові і поетичні картини природи умів він малювати, бажаючи викликати у співаків потрібний йому настрій!», — писав Дмитро Ревуцький.

У сезоні 1872–1873 року М. Лисенко був обраний членом дирекції Київського відділення Імператорського Російського музичного товариства, що дбало про розвиток професійної музичної освіти. Але, не маючи можливості реалізовувати свої плани щодо розвитку української професійної музики, він вийшов зі складу її дирекції.

Влітку 1873 року Лисенко разом зі своїм приятелем, земським статистиком, етнографом і фольклористом Олександром Русовим виїхав за кордон для збирання слов'янських пісень і танців. Зі Львова вони поїхали в напрямку Стрия, а потім в Карпати (Сколе, Козьова). Із-за епідемії холери їм довелося знову повернутися до Стрия, а далі залізницею до Кракова, звідти — на Відень, далі — в Хорватію, Сербію.

Лебединий крик трембіти, гуцульські коломийки, весільні обряди — все хвилює, все проситься на нотний папір. З голосу дівчат-гуцулок Лисенко за-

писав кілька народних мелодій коломийок і відому «Верховину», що стала популярною завдяки його художній обробці.

«Наш же план їхати з Козьової далі через усі Карпати і Бескиди (найвищий хребет Карпат) аж до Мункача (Мукачів) в Угорщині для пізнання всієї країни бойків — також розладнався, на превеликий жаль мій, оскільки всюди там затесалась холера в горах. Ми обмежились записуванням тексту і музики пісень, а також хатньої обстановки і життя бойків од челядинців панотцевих. Багато цікавого записали. Мова така музикальна, особливо в устах жінки, — сама туга і сум, народ страшенно бідний... На останній станції перед Перемишлем почув нашу мову русин, довідвшись, звідки ми, запросив до себе, вітав нас шампанським, як найдорожчих братів з України. Виводив скрізь по Перемишлю і провів до залізниці. Це був лікар Менцинський. Тут часто під польським прізвиськом приховується щире руське серце. Предки з-за обставин полячили, а нащадки, як зоря спізнання народовості зійшла, так і відчули, якому народові повинні служити. Між іншим, ось пісня, яку ми почули від польського хлопа на залізниці в 3-му класі від Перемишля до Кракова:

*Уродила швабка німця,
А русина свиня,
А поляка-неборака
Добрая дівчина.*

Якщо хлоп польський так відноситься до русина, що народжує його від свині, то чого ж чекати від тутешньої інтелігенції, особливо тут, де все — від вищої адміністрації і до плуга, до хати вбогого русина — в руках поляків. із Кракова їдемо через Серваків у Відень, звідти гадаємо через Країнію, Хорватію в Белград, в Сербію, а далі — через землі наших гуцулів в буковинських Карпатах — додому. Щастя нам, милий Боже, здійснити щасливо і здоров'ї розглядини братів наших кривих русин і всіх інших слов'ян», — писав у листах до рідних Микола Лисенко.

«Мені привелося бачити страшенну радість нашого великого композитора, коли він побачив, як сі прості люди творять пісні. Було се у селі Козьові на вершинах Карпат, коли ми вдвох подорожували по Галичині. Був холерний 1873 рік. Переїздячи через гуцульські села, ми бачили то в тій, то в іншій халупі запалені свічки удень: там були мерці; з тої або іншої хати почувалося ридання по померлих. Озивався до збожеволілих од горя людей і Микола Віталійович. Та ввічливість його, яку усі знають, хто мав з ним які-небудь діла або просто розмови, те спочуття до горя сторонніх людей, яке викликало на його обличчі вигляд справжнього страждання, дивувало тих простих людей села Козьови. Днів два прийшлося пробути нам у Козьові. На третій день вранці, коли вже ми збиралися у дальшу подорож, вона (дівчина, від

якої Лисенко записував коломийки — Авт.) прибігла, щоб, набравшись смілості, продиктувати ще одну — не «пісню», як вона казала («бо пісні тільки у церкві співають»), а «співанку», яку сама зложила за ці дні. Ся «співанка» було оповідання у формі коломийки про те, як якийсь-то з Росії пан приїхав у Козьову, записував од неї співанки, та, на лихо не схотів надалі зістатися і ось тепер вже од'їздить з Козьови, бо й коні вже готові. Записавши й сю співанку, Микола Віталійович ще довго розпитував дівчину, яким способом вона складала і слова, і голос своєї композиції. Тут ролі вже змінилися. Пан-композитор очима наче з'їсти вже хотів селянку-композиторку, допитуючися у неї, що попереду вона складала, чи голос співанки, чи слова. Виходило з її відповідей, що й те, й друге складалося у неї разом; але він і далі, як строгий екзаменатор, розпитував її, чи те слово чи інше, чи той наголос чи інший вона попереду брала, чи не зміняла потім того, що перший раз висловила або виголосила як чи інак?», — пригадував Олександр Русов.

У Загребі М. Лисенко і О. Русов відвідали відомого хорватського вченого-фольклориста і композитора Франя Ксавера Кугача (Коха), який пізніше згадував: «Обидва росіяни (у значенні — російські громадяни) виконали кілька уривків нової опери «Різдвяна ніч», в якій композитор використав малоруські пісні і танці. Захоплений вашою працею, — відповів я, — не лише тому, що з прослуханих уривків помітний великий музичний талант і рука майстра, але й тому, що своє натхнення ви черпали з народного джерела».

Досліджуючи народний фольклор, Микола Віталійович зазначав: «Ми стоїмо на нерозробленому ґрунті, де здебільшого збирач ходить навпомацки. Я зобов'язався думкою поділитися наслідками моїх спостережень над українською мелодією та її складом у стародавній епічній формі думи... Справа музичної етнографії у нас до останнього часу перебувала в руках малопідготованих дилетантів, чужих народній пісні духом, школою й самою народністю... Величезна кількість матеріалу народної творчості загинула без вороття в силу тієї сумної обставини, що цією етнографічною роботою так відносно недавно стали займатися у нас на Україні... мелодичного матеріалу і соті частки не записано, порівнюючи до тексту...».

Повернувшись з фольклористичної мандрівки до Сербії, М. Лисенко активно включається у діяльність Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства, він увійшов до складу його членів.

Офіційно Південно-Західний Відділ Імператорського Російського Географічного Товариства був відкритий 13 лютого 1873 року. Цього дня, о 19 годині в будинку Державного банку, під головуванням Київського, Подільського та Волинського гене-

рал-губернатора О. Дондукова-Корсакова, відбулося перше засідання Відділу. На зборах були присутні 17 членів-засновників (М. Бунге, фон Бооль, В. Шульгін, П. Чубинський, В. Беренштам, М. Константинович, М. Яснопольський, О. Русов, П. Житецький, В. Зайончевський, Д. Кравцов, М. Левченко, М. Лисенко, Ф. Вовк, О. Клоссовський). Розпочав засідання Київський, Подільський, Волинський генерал-губернатор князь О. Дондуков-Корсаков, який після невеликої привітальної промови зачитав «Положение о Юго-Западном Отделе Императорского Русского Географического Общества» і побажав новоствореному Відділу «успеха в научных предприятиях, при чём со своей стороны заявил о готовности своей постоянно содействовать Отделу в его начинаниях». Після цього члени-засновники на основі 6-ого параграфу статуту перейшли до вибору головуючого та керуючого справами. Очолити Відділ було запропоновано О. Дондукову-Корсакову, який відмовився і запропонував на цю посаду «відомого ревностного захисника народної освіти у південно-західному краї» Г. Галагана. Незважаючи на відсутність кандидата, пропозиція генерал-губернатора була підтримана одностайно. Посаду керуючого справами зайняв П. Чубинський, але, з огляду на проживання останнього поза межами Києва, його обов'язки певний час мав виконувати О. Русов.

Пізніше член Південно-Західного Відділу Імператорського Російського Географічного Товариства Ф. Вовк в своїх спогадах підкреслював важливість цієї події, зазначаючи: «хоч яким комічним здавалось нам це засідання Громади під головуванням генерал-губернатора, проте нікому з нас і в голову не приходило, що ми ніби-то користуємось чужою необачністю. В дійсності ми одержали лише те, на що, за здоровим глуздом мали повне право: збиратись і відверто займатись науковою діяльністю про Україну й для України». Завданням новоствореного Відділу було «собирать, обрабатывать и распространять в России географические, этнографические и статистические сведения» та займатися «преимущественно изучением губерний Киевского учебного округа...», про що говорилося в головному програмному документі — «Положении о Юго-Западном отделе Императорского Русского Географического Общества...».

Розроблена відділом програма досліджень об'єднала величезну кількість добровільних учасників етнографічної та фольклористичної роботи, які зібрали безцінний науковий матеріал. До роботи було залучено не тільки етнографів, філологів, археологів, але й юристів та економістів. У Києві склався компетентний науковий центр, проходились археологічні конгреси, видавались праці світового значення.

У вересні 1873 р., на засіданні Відділу, М. Лисенко, ознайомившись за завданням Відділу, з твор-

Кобзар Вересай

чістю «останнього кобзаря» О. Вересая, виступив з рефератом на тему: «Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм».

«Той невеличкий матеріал, який міститься на 28 нотних сторінках записаних від Вересая мелодій, доповнив тільки знання строю української музики, який все життя своє ізучав Микола Віталійович. І тепер ми можемо твердо сказати, що Лисенко не тільки творив свої романси, думи, пісні, опери, а був і закладачем науки про українську музику...», — писав про наукову роботу Миколи Віталійовича Олександр Русов.

Поряд з організацією українського хору, фольклоро-славистичною експедицією, участю у діяльності географічного відділу, у цей період Микола Віталійович Лисенко докладав чимало зусиль по організації українського професійного музичного театру. У Києві біля двох ентузіастів української справи композитора М. Лисенка та поета М. Старицького почали об'єднуватися аматори українського театру — такі, як П. Чубинський, О. Русов, О. Левицький. Всі вони мали прекрасні голоси і були талановитими аматорами-виконавцями.

1872 р. композитор пише оперу «Чорноморці» за п'єсою Я. Кухаренка. Слідом за «Чорноморцями» була написана двоактна опера «Різдвяна ніч» на сюжет М. Гоголя. Велику допомогу у постановці «Різдвяної ночі» надав відомий меценат В. Тарновський, який зі своєї багатой колекції української старовини

передав запорозьке вбрання, зброю, килими, посуд.

«Не один пуд солі ми з Михайлом [Старицьким] з'їли, не один віз паперу перевели, — згадував М. Лисенко, — поки добрались до гоголівської «Ночи перед Різдеством»».

«Ми з Лисенком, — писав М. Старицький, — відновили знайомство з родиною Ліндфорсів: Марія Федорівна і Софія Федорівна... тримали тоді дитячу школу. У Ліндфорсів був гурток знайомих людей з передовим і гуманним спрямуванням, з яким зійшлись і ми дружньо. Там-то й зародилась у 1872 році думка сформувати групу аматорів і ставити, в міру можливості, спектаклі, як російські, так і українські. Для першого спектаклю вибрали «Кружевницю» і «Чорноморський побит»; останню п'єсу компанія просила переробити на оперетку; я написав лібрето, а Лисенко — музику. Крім народних пісень і хорів, Микола уже створює до неї свої оригінальні арії, дуети, терцети, ансамблі і ефектний фінал. Оперета була виконана, як для аматорів, досить добре і справила величезне враження. Спектакль згодом повторили із зрослим успіхом. Цей успіх підбадьорив і творців і виконавців, зацікавив громадськість і надихнув милих господарів продовжувати цю справу далі.

На третій спектакль, — згадував М. Старицький, — бажалось усім поставити що-небудь нове, і ми з Миколою вирішили написати оперу на сюжет Гоголя «Ніч під Різдово», назвавши її «Різдвяною ніччю».

Відповідно до засобів сцени оперетка була спершу написана лише у двох актах. Лібрето було складене з розмовною прозою і номерами для співу. Музика Лисенка цього разу перевершила навіть наші сподівання: вона виявила у композитора безсумнівний талант до музичної характеристики і національного мелодизму. Загальне бажання було — розгорнути сюжет і музику до справжньої оперної п'єси, яку й дати у міському театрі».

Опера М. Лисенка була поставлена аматорами. Скільки вони тоді працювали разом з Михайлом Старицьким! Були і режисерами, і диригентами, і концертмейстерами, і суфлерами, ба, навіть художниками. Репетиції... Щоденно, по кілька годин. Відтворення побутових картин, одяг, бутафорія. Все йшло ніби гаразд. От тільки партія старого Пацюка ніяк не вдавалася. хто тільки не брався за її виконання! і яким же щастям стало для товариства повернення С. Габеля з Парижа. Станіслав Іванович, який народився в маєтку Дудари поблизу Канєва, знав багато українських пісень, цікавився історією та побутом України. Він наполегливо взявся за працю і створив чудовий образ запорозця.

«Постанова «Різдвяної ночі» була таким видатним явищем у нашому літературно-мистецькому житті, що подивитись на ту оперету приїхало багато українців і з «провінції», себто з інших кутків поза Києвом.

Приїхали й ми, з Волині. На репетиціях ми не були, отже враження одержано було свіже, яскраве! І тепер, через багато літ, навіть десятиліть, здається мені, що навряд чи швидко хтось побачить і почує таку мистецьку річ, як була та «Різдвяна ніч», поставлена 1874 року. Дійсно, то була річ хороша напрочуд!», — пригадувала згодом Олена Пчілка.

«Спектаклі «Різдвяної ночі» викликали в Києві велику сенсацію. З того приводу були, звичайно, усякі балачки — і прихильні до нас, і ворожі. А українське свідоме громадянство і українська молодь святкували велике свято, бо розуміли, що в історії культурного відродження української нації сталася подія великої ваги й великого значення — народилась національна українська опера!», — згадував Л. Кобилянський.

«Дякуючи змістові всієї п'єси, її вдалому виконанню словесному і музичному, «Різдвяну ніч» і в оперному театрі було прийнято бучно... Оплескам не було кінця! Можна гадати, що се була найкраща хвилина в житті Лисенка», — писав сучасник.

Про оперу «Різдвяна ніч» пройшов відгомін не лише по Україні. Навіть столична газета «Санкт-Петербурзькі весті» не обійшла мовчанкою цю подію: «... великоруська народна драма й музика стала на півдні Росії природним збудником потреби бачити поряд з нею і українську народну драму та музику. Однією з відповідей на таку потребу... стала опера Лисенка...».

«Того самого року, в якому виставлялась уперше «Різдвяна ніч» (1873) (треба: 1874), українцям судилося святкувати не тільки свято українського мистецтва, але ще й свято української науки.

У Києві відбувся Третій археологічний з'їзд, на якому перед вели українські вчені: Костомаров, Антонович, Драгоманов, Житецький і др.».

Під час з'їзду М. П. Старицький влаштував у своїй оселі хатній концерт і бенкет, на який були запрошені М. Костомаров та гості, що прибули на з'їзд з південної та західної слов'янщини (Костомаров, на жаль, в той вечір почував себе чогось зле і не міг бути). В тому хатньому концерті брав участь і хор під орудою Лисенка і співав свої думи кобзар Остап Вересай. «Гостям дуже сподобались наші українські пісні та хорові співи, але найбільш їх зацікавив, розуміється, Вересай.

Лисенко, спершись на рояль, слухав Вересая, як зачарований, важко дихав (що в нього було завше ознакою великого хвилювання), а на очах мав сльози. Ми ж, молодь, були так захоплені, що коли Вересай замовк, кинулись руки цілувати старому...».

За вечерею шановний господар М. Старицький, піднявши чарку, просив дозволу випити за здоров'я дорогих гостей і подякувати їм за те, що вшанували його хату. На се обізвався сербський вчений Стоян Новакович, який в гарній промові сербською мовою підкреслив необхідність культурного єднання усіх слов'ян.

Сербська мова настільки наближається до української, що ми розуміли майже кожне слово талановитого промовця. Після того промовляв по-чеському професор Коларж з Праги та ін., а всім промовцям відповідав по-українському Михайло Петрович Драгоманов», — писав учасник Лисенкового хору Люцій Кобилянський.

Опера приваблювала митця, але цей складний жанр вимагав від автора майстерності оркестрування. Прагнути підвищити свій професійний рівень, майстерність оркестрової композиції, М. Лисенко вирішує продовжити навчання у Петербурзькій консерваторії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Архімович Л., Гордійчук М. Микола Віталійович Лисенко. Життя і творчість. / Л. Архімович, М. Гордійчук. — К.: Мистецтво, 1963. — 352 с.
2. Булат Т. Микола Лисенко: моноарис / Т. Булат. — К.: Муз. Україна, 1973. — 106 с. — (Творчі портрети українських композиторів).
3. Булат Т. Героїко-патріотична тема в творчості М. В. Лисенка. / Т. Булат. — К.: Наук. думка, 1965. — 152 с.
4. Василенко З. Фольклористична діяльність М. В. Лисенка / З. Василенко. — К.: Наук. думка, 1972. — 188 с.
5. Дяченко В. А. Микола Віталійович Лисенко: життя і діяльність / В. А. Дяченко. — К.: Муз. Україна, 1968. — 120 с.
6. Історія української музики: В 6т. — К.: Наук. Думка, 1989. — Т.2: Друга половина XIX ст. — 464 с.
7. Микола Лисенко у спогадах сучасників: [36. спогадів про укр. комп. й муз.-громад. діяча 1842-1912]. — К.: Муз. Україна, 1968. — 821 с.
8. Лисенко О. Н. М. В. Лисенко у спогадах сучасників / упоряд. О. Н. Лисенко. — К.: Муз. Україна, 1968. — 822 с.
9. Лисенко М. В. Листи / М. В. Лисенко; упоряд. текстів, ілюстр. матеріалу, передмова, комент., анот. імен. покаж. Р. М. Скорульської, редкол.: А. П. Лащенко (голова) та ін.; Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського, МВДУК. — К.: Муз. Україна, 2004. — 680 с.
10. Микола Лисенко: бібліографія: наук.-допом. бібліогр. покажч. / упоряд.: І. О. Негрейчук, Р. М. Скорульська, М. В. Чуева, наук. ред. В. О. Кононенко, худож. оформ. М. О. Толкач. — Х.: Фоліо, 2009. — 223 с.: портр.
11. Ревуцький Д. М. Микола Лисенко. Повернення першоджерел: научно-популярная література / Д. М. Ревуцький; упорядкув. текстів, ілюстр. матеріалу, імен. покажч., вступ. ст. Е. В. Кузик. — К.: Муз. Україна, 2003. — 320 с.: фото, нот.
12. Світ Миколи Лисенка. Національна ідентичність, музика і політика України XIX — початку XX століття / Тамара Булат, Тарас Філенко. — Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США; Київ: Майстерня книги, 2009. — 408 с.
13. Товстуха Є. Микола Лисенко: Оповіді про композитора. / Є. Товстуха — К.: Рад. письменник, 1998. — 343 с.

(Далі буде.)